

Józef Formicki

HOSPITACJA LEKCJI JAKO FORMA ĆWICZEŃ

I.1. Wstęp

Jedną z form pracy stosowanych na ćwiczeniach z pedagogiki są hospitacje lekcji¹. Dostarczają one dużo faktycznego materiału do zrozumienia wielu problemów dydaktyczno-wychowawczych, ponieważ są to kierowane obserwacje lekcji przebiegających w naturalnych warunkach szkolnych.

W polskiej literaturze pedagogicznej można spotkać opracowania wskazujące na duże znaczenie hospitacji lekcji w procesie nauczania przedmiotów pedagogicznych.

M. Żytomirska i Z. Radwan do najważniejszych zadań hospitacji zaliczają: "unaocznienie słuchaczom w jaki sposób stosuje się poznane już przez nich zasady i metody nauczania, kształcenia i wychowania w pracy lekcyjnej; jakie są podstawowe typy lekcji w danym przedmiocie i w różnych klasach; jak jest zbudowana lekcja i jakie są jej cele; jak nauczyciel organizuje nauczanie w klasie z uwzględnieniem zasady indywidualizacji; jakie wprowadza pomoce naukowe dostosowane do celu i treści lekcji, a także do stopnia rozwoju psychiki dziecka; jak wprowadza i ocenia bieżące wiadomości uczniów; jak organizuje pracę domową młodzieży; w jaki sposób wydobywa z treści lekcji i jej strony organizacyjnej momenty wychowawcze; jak pracuje nad wytworzeniem w klasie świadomej dyscypliny; jaką postawę przyjmuje na lekcji wobec uczniów; czy i jak zmienia tok lekcji w zależności od zaistniałych sytuacji wychowawczych"².

Organizacją, przebiegiem i omówieniem hospitacji lekcji zajmuje się J. Kozłowski w pracy pt. "Praktyka uczniów liceum pedagogicznego"³. Oto co wspomniany autor pisze na temat przebiegu hospitacji: "Hospitanci przed rozpoczęciem zajęcia pokazowego, to znaczy jeszcze przed wejściem uczniów do klasy zajmują swoje miejsca. Najdogodniej jest im siedzieć z boku, tak aby mogli obserwować nauczyciela i reakcje uczniów na poszczególne poczynania nauczyciela. Nie wolno hospitantom rozmawiać ze sobą, ani też przeszkadzać uczniom podpowiadaniem lub pomaganiem w rozwiązywaniu zadań. Zasadniczą ich czynnością jest obserwacja i notowanie"⁴.

1/ Hospitant /od łac. hospitans - goszczący/ przygotowujący się do zawodu nauczycielskiego przez uczęszczanie na lekcje prowadzone w szkole /Słownik Wyrazów Obcych Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1959, s.279/.

2/ Żytomirska M., Radwan Z.: Praca dydaktyczna w Studium Nauczycielskim, Warszawa 1965, PZWS, s.151.

3/ Kozłowski J.: Praktyka uczniów liceum pedagogicznego, Warszawa 1965, PZWS.

4/ Jak wyżej, s.49.

W omówieniu lekcji wyróżnia autor trzy fazy. Na wstępie głos zabiera prowadzący lekcję, który przedstawia zadania lekcji oraz uzasadnia celowość zastosowanych w niej metod i środków nauczania. W tej części omówienia prowadzący lekcję odpowiada również na pytania hospitantów dotyczące przebiegu lekcji. Drugą fazę omówienia stanowi dyskusja. Dotyczy ona głównie zagadnień będących celem hospitacji. W fazie końcowej prowadzący hospitację podsumowuje dyskusję. Obowiązkiem jego jest pokazanie prawidłowego rozwiązania danego zajęcia w konkretnych warunkach z uwzględnieniem innych możliwych wariantów. Powinien on również wskazać błędy i uchybienia występujące w czasie lekcji, których należy w pracy szkolnej unikać.

Z omówienia lekcji hospitaneci muszą wynieść jasny i poprawny pogląd na zagadnienie, które było przedmiotem hospitacji.

Choć, że powyższe wskazówki dotyczą organizacji hospitacji lekcji prowadzonych z uczniami liceów pedagogicznych, to jednak można je z powodzeniem stosować w pracy ze studentami szkół wyższych, tym bardziej, że brak jest opracowań traktujących hospitację lekcji jako jedną z form ćwiczeń pedagogicznych.

Wysoki stopień rozwoju umysłowego studentów, umiejętności w zakresie samodzielnej pracy umysłowej oraz bogate doświadczenie życiowe sprawiają, że hospitację z nimi przeprowadzone nie mogą być jedynie ilustracjami zagadnień przerabianych na wykładach.

W niniejszym artykule opisuje autor trzy rodzaje hospitacji, które stosował w pracy ze studentami Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie.

2. Miejsce i czas prowadzenia ćwiczeń

W roku akademickim 1969/70 autor prowadząc ćwiczenia ze studentami trzeciego roku filologii polskiej szczególną uwagę przywiązywał do hospitacji lekcji. Nasilenie tej formy ćwiczeń występuje głównie w toku realizacji programu dydaktyki, kiedy to do opracowania pewnych zagadnień są one niezbędne. Z powodu ograniczonej ilości czasu nie można wszystkich zagadnień dydaktycznych ilustrować hospitacjami, dlatego też należy wybrać z nich najistotniejsze i do nich dostosować hospitację.

Za niezbędne uznał autor zorganizowanie hospitacji do następujących tematów:

1. Budowa lekcji.
2. Podstawowe ogniwa procesu nauczania.
3. Zasady nauczania.
4. Metody nauczania.
5. Sposoby zadawania i kontroli pracy domowej.
6. Kierownicza rola nauczyciela w procesie dydaktyczno-wychowawczym.

Już po dwóch pierwszych hospitacjach studenci zaproponowali, aby rozszerzyć powyższy plan o następujące tematy: praca z uczniami opóźnionymi w nauce, przygotowanie i prowadzenie godziny wychowawczej oraz prace wychowawcy klasowego.

Do zrealizowania powyższego programu zaplanowano hospitację lekcji z różnych przedmiotów, w różnych klasach u kilku nauczycieli. W ciągu roku szkolnego zohospitowano 12 lekcji 4 przedmiotów u 4 nauczycieli. W sumie na hospitację lekcji wraz z omówieniem przeznaczono około 24 godziny, co stanowiło 40% czasu przypadającego na ćwiczenia.

II. Różne rodzaje prowadzonych hospitacji

Aby hospitacje lekcji spełniały należycie swoje zadania muszą być odpowiednio przygotowane zarówno od strony organizacyjnej jak i teoretycznej.

Przygotowanie organizacyjne polegało na ustaleniu terminu i celów hospitacji oraz uświadomieniu ich nauczycielowi prowadzącemu lekcję pokazową, a także na omówieniu z nim przebiegu lekcji. Do zadań tych należało również zapoznanie studentów z celami hospitacji oraz tematem lekcji pokazowej. W miarę możliwości informowano studentów o tych sprawach na kilka dni przed hospitacją, co pozwalało im przygotować się do danej lekcji i bardziej świadomie śledzić jej przebieg.

Przygotowanie teoretyczne studentów do hospitacji polegało na wysłuchaniu przez nich wykładu lub samodzielnym opracowaniu materiału ze wskazanych źródeł.

Ze względu na naczelne cele przyświecające poszczególnym hospitacjom, można je było podzielić na następujące rodzaje:

1. Hospitacje, których celem była ilustracja określanego zagadnienia dydaktyczno-wychowawczego.
2. Hospitacje połączone z badaniem pewnych fragmentów procesu dydaktyczno-wychowawczego.
3. Hospitacje połączone z próbnym działaniem pedagogicznym.

Na hospitacje, których celem była ilustracja przerobionych zagadnień dydaktyczno-wychowawczych, przeznaczono najwięcej czasu. Po każdej hospitacji tego rodzaju studenci udzielali pisemnych odpowiedzi na pytania, w których należało wskazać praktyczną ilustrację określonego zagadnienia dydaktycznego będącego celem hospitacji.

Odpowiedzi te pozwalały stwierdzić czy studenci przyswoili sobie odpowiedni zasób wiadomości a jednocześnie mobilizowały ich uwagę w czasie obserwacji lekcji. Ten rodzaj hospitacji zastosowano przy opracowywaniu następujących zagadnień: budowa lekcji, zasady i metody nauczania, sposoby zadawania pracy domowej oraz ogniwa procesu nauczania.

Przykład hospitacji

Cel hospitacji. Ogniwa procesu nauczania.

Hasło programowe. "Proces nauczania jako specyficzny proces poznania"⁵.

Podstawową lekturą do opracowania tego zagadnienia był "Proces nauczania" W. Okonia oraz artykuł L. Bandury pt. "Uświadomienie uczniom celów lekcji". Lekcja języka polskiego w klasie piątej, temat: Plan opowiadania pt. "Zaszczytna służba".

Przebieg lekcji

- a/ Pogadanka wstępna.
- b/ Układanie planu opowiadania.
- c/ Zebranie przerobionego materiału.
- d/ Zadanie i objaśnienie pracy domowej.

Omówienie lekcji: Na wstępie głos zabrała prowadząca lekcję, która przedstawiła studentom zadania lekcji oraz uzasadniła celowość zastosowanych w niej form pracy. W dyskusji poruszali studenci zarówno dodatnie jak i ujemne strony obserwowanej lekcji. Do największych błędów zaliczono brak

5/ Program ramowy Wyższych Szkół Pedagogicznych. Pedagogika. Warszawa 1968. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Departament Studiów Uniwersyteckich, Ekonomicznych i Pedagogicznych, s.92.

uświadomienia uczniom celów lekcji oraz brak jawnej oceny odpowiedzi uczniów. Oprócz momentów dydaktycznych omawiano również momenty wychowawcze. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że studenci zwracali uwagę nie tylko na momenty wychowawcze związane z treściami nauczania, ale również na momenty bezpośrednio z nimi nie związane jak np. ład, wzorowe pismo nauczycielki, umiejętne rozmieszczenie zapisów na tablicy, estetyczną dekorację sali szkolnej oraz nienaganny wygląd zewnętrzny prowadzącej lekcję.

W podsumowaniu dyskusji prowadzący ćwiczenia ustosunkował się do wypowiedzi studenckich dotyczących obserwacji lekcji. Zarzuty studentów odnoszące się do przebiegu lekcji uznał za słuszne. Istotnie w lekcji tej nauczycielka nie uświadomiła uczniom celu lekcji, a tym samym pominięła pierwsze ogniwo procesu nauczania jakim jest uświadomienie uczniom celów i zadań poszczególnych zajęć. Cele hospitacji znała prowadząca kilka dni wcześniej, jednak nie przygotowała takiej lekcji, która zrealizowałaby je w pełni. Mimo tego, że w omawianej lekcji występowały usterki metodyczne, stwierdzić należy, że hospitacja spełniła swoje zadania. W dużej mierze przyczyniło się do tego dobre przygotowanie studentów do hospitacji. Dokładne omówienie w czasie ćwiczeń teoretycznych podstawowych ogniw procesu nauczania oraz dyskusje nad artykułem L. Bandury mówiącym o uświadomieniu uczniom celów lekcji spowodowało, że studenci zwrócili uwagę na wiele usterek występujących w czasie lekcji, a ich wypowiedzi na temat obserwowanej lekcji były bardzo rzeczowe.

Z hospitacji tej studenci wynieśli prawidłowy pogląd na zagadnienie podstawowych ogniw procesu nauczania, wyodrębnili występujące w czasie lekcji ogniwa, a szczególnie docenili ważność pierwszego z nich.

Zdaniem M. Maciaszka⁶ ten rodzaj hospitacji daje gwarancję powodzenia w procesie kształtowania umiejętności dydaktycznych nauczyciela.

Osobny rodzaj stanowiły hospitacje lekcji, w czasie których mieli studenci zbadać pewne fragmenty procesu dydaktyczno-wychowawczego. Bardzo często w czasie tych hospitacji wyłaniały się problemy wymagające głębszego opracowania. W celu rozwiązania tych problemów zapoznawali się studenci z dodatkową lekturą, przeprowadzali wywiady z nauczycielami szkoły ćwiczeń, albo hospitowali zajęcia pozalekcyjne lub inne formy pracy szkoły. Ten rodzaj hospitacji zastosowano przy opracowywaniu następujących tematów:

- a/ ocenianie wiadomości uczniów,
- b/ praca z uczniami opóźnionymi w nauce.

Przykłady fragmentów lekcji, w czasie których występowało ocenianie wiadomości uczniów.

Cel hospitacji: zaobserwować, w której części lekcji występowała i jak długo trwała kontrola i ocena wiadomości uczniów, ilu uczniów było przepytanych w czasie lekcji, jak nauczycielka formułowała pytania w czasie kontroli wiadomości. /Do hospitacji byli studenci przygotowani przez wykład/.

Hasło programowe: "Sposoby kontroli opanowania przez uczniów materiału. Kryteria ocen"⁷.

Lekcja historii w klasie VII, temat: "Rozwój nauk przyrodniczych".

Kontrola i ocena wiadomości uczniów występowała na początku lekcji, bezpośrednio po sprawdzeniu obecności uczniów. W czasie sprawdzania wiadomości prowadząca kierowała pytania do całej klasy, a po chwili wybierała ucznia do odpowiedzi. Wybrani uczniowie oprócz udzielania odpowiedzi

6/ Maciaszek M.: Kształtowanie umiejętności dydaktycznych nauczyciela. Warszawa 1963, PZWS.

7/ Program ramowy Wyższych Szkół Pedagogicznych. Pedagogika. Warszawa 1968. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Departament Studiów Uniwersyteckich, Ekonomicznych i Pedagogicznych, s.93.

musieli jeszcze zaproponować sobie ocenę i umotywić ją. Robili to bardzo rzeczowo i krytycznie. Lekcja spotkała się z wielkim uznaniem wśród studentów, o czym świadczą następujące wypowiedzi:

Stud. E. M.: "Lekcja bardzo naturalna, przeważały w niej metody słowne. Miała ona charakter wybitnie informacyjny. Część informacji pochodziła od uczniów. Bardzo wiele dał mi sposób oceniania wiadomości uczniów. Uczniowie sami oceniali swoje wypowiedzi, nauczycielka zawsze się z nimi zgadzała, a nawet w jednym przypadku podniosła ocenę o jeden stopień. Każdą ocenę uzasadniała, podkreślając zalety i wady odpowiedzi. Widoczny dystans między nauczycielką a uczniami, duża karność a jednak bez strachu".

Stud. B. K.: "Lekcja prowadzona bardzo prostą metodą, ale w niezwykle umiejętny sposób; szczególnie podobała mi się ocena odpowiedzi uczniów przez nich samych. Podobało mi się również to, że nauczycielka podała uczniom lekturę uzupełniającą. Dziś zachęciła uczniów do przeczytania książki Ewy Curie o Marii Curie-Skłodowskiej. Sądzę, że tą metodę będę stosować w przyszłości".

W czasie następnej hospitacji lekcji /matematyka kl.V/ nauczycielka sama oceniała odpowiedzi uczniów, motywując każdą z wystawianych ocen. Oto przykłady tych motywacji.

"Krysia otrzymuje ocenę niedostateczną. Masz bardzo dobre warunki, jesteś zdolna, ale nic nie robisz".

"Mam pretensje do Andrzeja. Od dwóch tygodni nic nie robisz. Jesteś zdolny, masz wspaniałe warunki, tatuś interesuje się tobą, a ty sobie bimbasz".

Hospitujący tę lekcję studenci nie zwrócili uwagi na to, że nauczycielka nie uzasadniała oceny niedostatecznej brakiem wiadomości, lecz innymi czynnikami. Wszyscy zgodnie wypowiadali się, że stosowany przez nauczycielkę sposób motywacji ocen był zupełnie poprawny.

Po tej hospitacji bardzo ważne zadanie spadło na omówienie lekcji, w czasie którego należało wykazać niewłaściwość postępowania nauczycielki. Dyskusja ogniskowała się wokół zagadnienia kryteriów ocen. Wykazała ona, że zagadnienie kryteriów ocen jest przez studentów mało znane i wymaga szerszego opracowania. W tym celu wszyscy studenci przeczytali pracę S. Racinowskiego pt. "Problemy oceny szkolnej". W czasie jej omawiania zaproponowali studenci przeprowadzenie wywiadów z nauczycielami szkoły ćwiczeń na interesujący ich temat. Wywiad⁸ został opracowany w czasie ćwiczeń teoretycznych i zawierał następujące pytania:

1. Czy sympatia odgrywa jakąś rolę w wystawianiu oceny uczniowi?
2. Czy oprócz wiadomości i umiejętności na ocenę wpływają jeszcze inne czynniki jak np. staranność, pilność i zdyscyplinowanie ucznia?
3. Czy na ocenę szkolną wpływa forma reprodukcji wiedzy jak np. poprawność stylistyczna, gramatyczna i ortograficzna?
4. Ile razy należy ucznia pytać aby móc wystawić ocenę za okres?
5. Czy stopień końcowy powinien być średnią arytmetyczną uzyskanych ocen częściowych?
6. Kiedy ocena spełnia funkcję wychowawczą?
7. Uwagi dotyczące skali ocen.

Na powyższe pytania udzieliło odpowiedzi 12 nauczycieli. Wynika z nich, że podstawowymi kryteriami w ocenianiu wiadomości uczniów są: zasób wiadomości i umiejętności, a następnie dopiero forma odpowiedzi oraz pilność, systematyczność i staranność. Kilku nauczycieli udzieliło jednak odpowiedzi problematycznych, np. czterech stwierdziło, że przy ocenianiu wiadomości uczniów biorą pod uwagę warunki domowe ucznia, oraz chęć do na-

8/ Pomysł wywiadu zaczerpnięto z pracy Popiołek M., Walczyńska J.: "Materiały do ćwiczeń z przedmiotów pedagogicznych" Warszawa 1966, PZWS.

uki, inni stwierdzali, że należy przynajmniej dwa razy ucznia pytać, aby móc wystawić ocenę za okres oraz, że ocena końcowa winna być średnią arytmetyczną ocen częściowych.

Z przytoczonych przykładów wynika, że nauczyciele szkoły ćwiczeń popełniają szereg błędów przy ocenianiu wiadomości uczniów. Błędy te były wyjaśnione w czasie dyskusji, która utwierdziła studentów w przekonaniu, że na ocenę wiadomości nie powinny mieć wpływu warunki domowe ucznia ani też jego stosunek do nauki.

Przykład hospitacji lekcji do tematu "Praca z uczniami opóźnionymi w nauce".

Hasło programowe: "Przyczyny niepowodzeń szkolnych. Próby przezwyciężenia trudności i niepowodzeń".

Pracę z uczniami opóźnionymi w nauce śledzili studenci na lekcji historii w klasie siódmej.

Temat lekcji: "Zabór pruski po roku 1864". /Do hospitacji tej byli studenci przygotowani przez wykład i przeczytanie fragmentów pracy Cz. Kupisiewicza pt. Niepowodzenia dydaktyczne, przyczyny i niektóre środki zaradcze⁹.

Pierwszą część lekcji poświęciła nauczycielka na odpytanie wiadomości lekcji poprzedniej. Do odpowiedzi wybierała głównie uczniów opóźnionych w nauce. Po udzieleniu odpowiedzi uczniowie ci mieli jeszcze powiedzieć, ile czasu zajęła im nauka zadanego materiału.

Poznanie nowego materiału odbywało się na podstawie podręcznika. Po przeczytaniu tekstu wskazanego przez prowadzącą uczniowie odtwarzali jego treść, a następnie pod kierunkiem nauczycielki układali plan i zapisywali go w zeszytach. W tej części lekcji również brali udział uczniowie opóźnieni w nauce, jednak nie wszystkim udało się udzielić odpowiedzi poprawnych. Można się było z tego domyślić, że błędnych odpowiedzi udzielali głównie uczniowie opóźnieni z powodu przyczyn umysłowych. Dopiero w czasie powtórzenia przerobionego materiału uczniowie ci udzielali w miarę trafnych odpowiedzi. W czasie omówienia lekcji nauczycielka przedstawiła studentom przyczyny opóźnienia w nauce pytanym uczniów. Były to zdaniem nauczycielki przyczyny umysłowe i środowiskowe. Dyskusja ogniskowała się wokół zagadnienia współpracy domu ze szkołą.

Aby bliżej zapoznać studentów z tym zagadnieniem zaprosiła ich nauczycielka na zebranie komitetu rodzicielskiego tzw. "trójki klasowej". Omawiano na nim między innymi przyczyny opóźnienia uczniów w nauce, zastanawiano się nad możliwościami udzielenia pomocy uczniom zaniechanym wychowawczo przez dom oraz nad sposobami dotarcia do ich rodziców. W dyskusji pytali studenci o następujące sprawy:

- jakimi sankcjami dysponuje szkoła w stosunku do rodziców nie spełniających należytej opieki nad dziećmi?
- Jak często odbywają się zebrania "trójki klasowej"?
- Czy rodzice chętnie korzystają z tzw. "godziny przyjęć"?

Po zebraniu wychowawczyni klasy przedstawiła studentom tzw. "teczkę wychowawcy klasowego" oraz umożliwiła zapoznanie się z zawartymi w niej dokumentami. Były to:

- plan pracy wychowawczej,
- plan godzin wychowawczych,
- zeszyt spostrzeżeń,
- plan pracy wychowawczej z rodzicami /oparty na Uchwale V Plenum KW PZPR w Krakowie/,
- plan pracy z "trójką klasową",
- plan wycieczek klasy,

⁹ Program Ramowy Wyższych Szkół Pedagogicznych. Pedagogika. Warszawa 1968. Ministerstwo Ośw. i Szkoln. Wyś. Depart. Studiów Uniw. Ekonom. i Pedagog. s. 93.

- wykaz uczniów uczęszczających na zajęcia do MDK,
- wykaz uczniów należących do ZHP,
- korespondencja z uczniami przebywającymi czasowo w sanatoriach, prewentiariach, szpitalach itp.,
- korespondencja z uczniami wiejskiej szkoły w Wojcieszycach, pow. Jelenia Góra.

W teczce tej znajdowały się również usprawiedliwienia nieobecności uczniów.

Ostatnim ogniwem w opracowaniu powyższego tematu było spotkanie z kierownikiem szkoły, w czasie którego mówiono na temat pedagogizacji rodziców i współpracy domu ze szkołą. Kierownik szkoły zapoznał również studentów z dokumentacją pracy szkoły, na którą składały się: - plan pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły, - plan realizacji Uchwał V Plenum KW PZPR, - plan pracy komitetu rodzicielskiego.

W powyższym przykładzie w czasie hospitacji lekcji i jej omówienia ujawniło się zainteresowanie studentów problemem współpracy domu ze szkołą. Nie można go było dobrze opracować ani przez same hospitacje ani też na podstawie samej lektury. Zastosowane tu formy pracy spełniły należycie swoje zadania i wydaje się, że w pracy ze studentami szkół wyższych były jak najbardziej słuszne.

Trzeci rodzaj stanowiły hospitacje lekcji połączone z próbnym działaniem pedagogicznym. W czasie trwania tych hospitacji studenci nie występowali jedynie w roli hospitantów, lecz włączali się aktywnie w prowadzenie pewnych fragmentów lekcji.

Za przykład może tu posłużyć hospitacja godziny wychowawczej w klasie piątej.

Przebieg lekcji

- a/ Omówienie zachowania się uczniów w czasie wycieczki do Kopalni Soli w Wieliczce.
- b/ Podsumowanie przygotowanego przez klasę porannego apelu dla całej szkoły.
- c/ Sprawozdanie z działalności samorządu klasowego.
- d/ Przygotowanie uroczystości "Dnia Matki".
- e/ Odczytanie fragmentu nowelki M. Konopnickiej pt. "Dym".

W czasie trwania tej lekcji jedna ze studentek odczytała fragment nowelki pt. "Dym". Oto co na temat tej lekcji piszą sami studenci:

Stud. B. K.: "Lekcja wychowawcza była dobrze przeprowadzona i stanowiła właściwy wzór lekcji tego typu. Nauczycielka pełniła tylko funkcję kierującą, ponieważ wszystkie propozycje wychodziły od uczniów, co uważam za bardzo dobre. Każdy uczeń mógł się swobodnie wypowiedzieć, zainteresowanie sprawami klasy bardzo duże. Przyjemnym akcentem było zakończenie lekcji. Fragmenty nowelki "Dym" najlepiej wytłumaczyły, dlaczego obchodzimy "święto Matki".

A oto fragment innej wypowiedzi: "Z wielkim entuzjazmem odniosły się dzieci do projektu wręczenia matkom kwiatów w dniu ich święta. Ze wzruszeniem wysłuchały fragmentu nowelki "Dym" odczytanego przez jedną ze studentek. Sposób odczytania tekstu przez koleżankę zrobił ogromne wrażenie nie tylko na uczniach, ale i na hospitujących. Wydaje mi się, że nawet sama nauczycielka nie potrafiłaby go lepiej odczytać".

W czasie kilku następnych hospitacji próbne działanie pedagogiczne studentów dotyczyło takich czynności jak: kontrola zadań domowych; zapisywanie tekstów na tablicy dopilnowanie, aby wszyscy uczniowie zanotowali temat pracy domowej; wyświetlanie przeźroczy itp.

W związku z tą formą pracy mogą nasurzać się wątpliwości, czy włączanie się studentów w prowadzenie pewnych fragmentów lekcji nie sburzy toku lekcyjnego, nie zakłóci ładu, czy też nie przeszkodzi w prowadzeniu przez nich obserwacji. Jeżeli czynności te będą dobrze przygotowane zarówno ze studentami jak i nauczycielem prowadzącym lekcję, to nie tylko nie przyniosą szkody ale będą korzystne dla studentów i uczniów.

Jak stwierdzają sami zainteresowani, korzyści z wprowadzenia tego rodzaju hospitacji są duże, ponieważ zmuszają studentów do porzucenia "bestroskiej" postawy hospitantanta i przyjęcia postawy nauczyciela oraz częściowej współodpowiedzialności za realizację celów lekcji.

III. Problem notatek z hospitacji

Z przebiegiem hospitacji łączy się właściwe prowadzenie notatek przez hospitujących. Przyczyniają się one do lepszego uświadomienia sobie toku lekcji, do krytycznej ich oceny, a w pewnym stopniu nawet do ukształtowania samokrytycznej postawy praktykanta.

Przed przystąpieniem do przedstawionych wyżej hospitacji autor uznał za konieczne zapoznanie studentów z techniką prowadzenia obserwacji i robienia notatek. W tym celu jedne z ćwiczeń poprzedzających hospitację przeznaczono na omówienie cech poprawnej obserwacji oraz najczęściej spotykanych błędów przy stosowaniu tej metody.

Jak już wspomniano, po każdej hospitacji udzielali studenci pisemnych odpowiedzi na pytania związane z celami hospitacji oraz wyrażali swoje uwagi o danej lekcji. Analiza pierwszych wypowiedzi wykazała, że były one bardzo chaotyczne, dlatego też należało je ujednoczyć. Tak więc ustalono, że w czasie omawiania lub opisu lekcji najpierw należy poruszać momenty dydaktyczne a potem wychowawcze, że najpierw należy zwracać uwagę na sprawy ważne, a w dalszej kolejności na drugorzędne.

Po omówieniu pierwszej hospitowanej lekcji przystąpiono do redagowania protokołu z jej przebiegu. Wzór zaczerpnięto częściowo z pracy J. Kozłowskiego pt. "Lekcja, Zapis - analiza - ocena"¹⁰.

A oto schemat tego protokołu:

- I. Nazwisko i imię prowadzącego lekcję.
Miejsce pracy - szkoła.
Klasa, przedmiot, data.
Czas trwania lekcji, od - do.
Liczba uczniów zapisanych, w tym obecnych
Temat lekcji.
- II. Przebieg lekcji.

W części tej notowano wszystkie ogniwa lekcyjne wraz z najważniejszymi pytaniami nauczyciela i odpowiedziami uczniów. Na marginesie zaznaczono czas trwania poszczególnych ogniw.

III. Własne uwagi o hospitowanej lekcji.

Ten rodzaj protokołu aczkolwiek bardzo użyteczny nie wpływał w sposób aktywizujący na hospitantów w czasie obserwacji. Aby uznać ich aktywność wprowadzono inną bardziej aktywizującą formę sprawozdania. W czasie trwania obserwacji studenci notowali w dwóch osobnych rubrykach czynności nauczyciela i czynności ucznia, a po skończonej lekcji uzasadniali celowość czynności nauczyciela i znaczenie czynności ucznia w procesie opanowywania przez niego wiedzy.

Oto przykład takiego sprawozdania sporządzonego przez studentkę W.K.
/aneks 1/.

¹⁰ Kozłowski J.: Lekcja. Zapis - analiza - ocena. Materiały metodyczne z zakresu kształcenia i doskonalenia nauczycieli. ZG ZMP Katowice 1961.

Sporządzenie takiego sprawozdania nie było już rzeczą prostą i stanowiło dla studentów problem do rozwiązania. Zaobserwowanie czynności zarówno nauczyciela jak i uczniów nie stanowiło dla hospitujących trudności, było nią natomiast wyjaśnienie celowości i znaczenia tych czynności. J. Walczyńska⁴⁾ stwierdza, że hospitacja taka umożliwia studentom głębsze wniknięcie w istotę procesu nauczania a napisanie sprawozdania pozwala uniknąć niebezpieczeństwa polegającego na utożsamianiu procesu nauczania z czynnościami metodycznymi nauczyciela z pominięciem sytuacji dziecka jako przedmiotu i podmiotu nauczania.

Sprawozdania takie wtedy spełniają należycie swoje zadania, gdy są sprawdzane i oceniane przez prowadzącego ćwiczenia, a zauważone w nich błędy wyjaśniane studentom.

IV. Hospitacja lekcji w opinii studentów

Celem zorientowania się w opinii studentów na temat hospitacji lekcji jako formy ćwiczeń z pedagogiki przeprowadzono anonimowe badanie ankietowe. Badaniem objęto 25 studentów i przeprowadzono je pod koniec roku akademickiego, wtedy gdy wszyscy studenci otrzymali zaliczenia ćwiczeń pedagogicznych.

Ankieta zawierała następujące pytania:

1. Którą formę ćwiczeń z pedagogiki uważasz za najlepszą i dlaczego?
2. Czego nauczyłeś się w czasie hospitacji lekcji?
3. Jakie zagadnienia pedagogiczne winny jeszcze być uwzględnione w planie hospitacji?
4. Inne uwagi.

Odpowiedzi na pytanie pierwsze były jednoznaczne. Wszyscy badani zgodnie stwierdzili, że hospitacje lekcji łącznie z ich omówieniem i dyskusją były najlepszą formą ćwiczeń z pedagogiki.

W uzasadnieniu stwierdzono, że bezpośrednie zetknięcie się z procesem dydaktyczno-wychowawczym daje więcej korzyści niż przeczytanie odpowiedniej książki. Oto kilka wypowiedzi studentów na ten temat:

"Skoro ćwiczenia z pedagogiki mają przygotować do pracy w szkole, więc wydaje mi się, że najlepszą formą są wszelkiego rodzaju hospitacje pozwalające na bezpośredni kontakt ze szkołą i dziećmi. Tego typu ćwiczenia podbudowane odpowiednią literaturą przeczytaną wcześniej przez studentów najlepiej spełniają swoje zadanie".

Inny student pisze:

"Za najlepszą formę ćwiczeń z pedagogiki uważam hospitacje i dyskusje po obserwowanych lekcjach. Mnie osobiście ta forma dała najwięcej. Obserwacje jakie poczyniłam na tych lekcjach najbardziej utkwiły mi w pamięci".

Odpowiedzi na pytanie drugie były bardziej różnorodne i dotyczyły wielu spraw. Oto tabela przedstawiająca treści, z którymi zapoznali się studenci w czasie prowadzonych hospitacji:

Treść odpowiedzi	Ilość
1. Budowa i prowadzenie lekcji, prawidłowa postawa nauczyciela w czasie lekcji	11
2. Poznanie procesu nauczania	7
3. Sposoby oceniania	7
4. Prawidłowy stosunek nauczyciela do uczniów	6
5. Metody nauczania	3
6. Zbliżenie do grupy uczniowskiej	2
7. Formy współpracy szkoły z domem	1
8. Cześciowe poznanie procesu wychowawczego	1

Jak wynika z powyższych danych wachlarz zagadnień, z którymi zapoznała się młodzież studencka w czasie hospitacji jest bardzo obszerny co pozwala sądzić, że jest to efektywna forma ćwiczeń.

W odpowiedzi na pytanie trzecie 14 ankietowanych chciałoby jeszcze zobaczyć pracę w szkołach i zakładach specjalnych /należy tu wyjaśnić, że w ramach ćwiczeń z pedagogiki ankietowani hospitowali lekcje w szkole specjalnej dla dzieci głuchoniemych/.

Pozostali ankietowani wyrażali chęć uczestniczenia w następujących zajęciach:

- w wywiadówce - 5 osób,
- lekcji powtórzeniowej - 1 osoba,
- lekcji prowadzonej w pracowni przedmiotowej - 1 osoba,
- lekcji z zastosowaniem maszyn dydaktycznych - 1 osoba,
- zajęciach pozalekcyjnych - 1 osoba.

W czwartym punkcie ankiety wypowiedziało się tylko trzech studentów. Dwóch z nich proponowało zwiększenie ilości ćwiczeń praktycznych /hospitacji/ a zmniejszenie teoretycznych. Jedna osoba proponowała, aby hospitacje organizowane były w szkołach różnego typu nie tylko w szkołach ćwiczeń.

Prawie wszystkie postulaty zawarte w odpowiedziach na 3 i 4 pytanie ankiety można uznać za słuszne. Nie mogły one być zrealizowane głównie z powodu braków tkwiących w organizacji szkół ćwiczeń.

V. Uwagi i wnioski końcowe

Hospitacje lekcji stanowią jedną z najefektywniejszych form ćwiczeń z pedagogiki, bowiem umożliwiają zaznajomienie się z wieloma zagadnieniami pedagogicznymi w sposób bezpośredni. Aby hospitacje spełniły należycie swoje zadania muszą być odpowiednio przygotowane. Pierwszym etapem tego przygotowania winno być teoretyczne zapoznanie studentów z zagadnieniami, które będą obserwować w czasie lekcji. Oprócz przygotowania teoretycznego konieczne jest zapoznanie ich z techniką prowadzenia obserwacji i sposobami robienia notatek. Prowadzący ćwiczenia winien aktywnie uczestniczyć w przygotowaniu lekcji pokazowej. Wszystkie ogniwa lekcyjne należy dokładnie omówić z nauczycielem, aby w czasie prowadzenia lekcji sprawy najistotniejsze, będące celami hospitacji, były odpowiednio wyeksponowane.

W pracy ze studentami szkół wyższych należy stosować różne rodzaje hospitacji. Szczególnie cenne są hospitacje połączone z badaniem wybranych fragmentów procesu dydaktyczno-wychowawczego. Każdą hospitowaną lekcję należy ze studentami dokładnie omówić zarówno od strony dydaktycznej jak i wychowawczej. W omawianiu tym winien brać udział nauczyciel prowadzący lekcję pokazową. Bardzo dokładnie należy analizować te lekcje, w których występowały błędy i usterki metodyczne. Wszystkie zauważone błędy muszą być w czasie omawiania właściwie wyjaśnione.

W czasie hospitacji szczególnie aktywnym winien być prowadzący ćwiczenia. Nie może on ulegać sugestii nauczyciela prowadzącego lekcję, której bardzo często ulegają studenci.

Hospitanci winni znać cele hospitacji i temat lekcji pokazowej na kilka dni przed hospitacją, co pozwoli im bardziej świadomie śledzić poczynania nauczyciela w czasie trwania lekcji.

Do zwiększenia aktywności studentów w czasie trwania lekcji przyczynia się napisanie przez nich sprawozdania z lekcji. Szczególnie aktywizującym jest sprawozdanie, w którym studenci wyjaśniają celowość czynności nauczyciela i znaczenie czynności uczniów.

Wydaje się, że hospitacje będą jeszcze lepiej spełniać swoje zadania przy zastosowaniu nowych technik nauczania oraz telewizji w obwodzie zamkniętym. Umożliwi to prowadzącemu ćwiczenia komentowanie "na żywo" wszystkich poczynąń prowadzącego lekcję.

Klasa VI dn. 9 III 1970 r.

Temat: "Najazd Szwedów na Polskę"

Czynności nauczyciela	Ich cel	Czynności ucznia	Ich znaczenie
1. Sprawdzenie obecności	1.1. Utrzymanie w karności, przygotowanie uczniów do lekcji	-	1. -
2. Nauczyciel zadaje pytania związane z ostatnią lekcją	2. Kontrola i utrwalanie wiadomości z poprzedniej lekcji	2. Odpowiedzi uczniów na zadane pytania, wskazywanie na mapie terenów, na których toczyły się walki Poleków ze Szwedami.	2. Otwieranie przerobionego materiału, mobilizacja uczniów do myślenia.
3. Jawną oceną odpowiedzi uczniów, zapis ocen w dzienniku lekcyjnym.	3. Mobilizacja uczniów do nauki.	3. -	3. -
4. Zapis tematu nowej lekcji: "Najazd Szwedów na Polskę".	4. Zapoznanie z tematem nowej lekcji	4. Przepisanie tematu nowej lekcji do zeszytu.	4. Uświadomienie tematu nowej lekcji.
5. Opowiadanie nauczyciela na podany temat. Wskazywanie na mapie ważniejszych miejsc walk.	5. Zapoznanie uczniów z nowym materiałem.	5. Dozestniczenie w opowiadaniu przez szukanie w swoich mapkach miejsc walk ze Szwedami.	5. Wzmaganie aktywności i zainteresowanie tematem.
6. Odczytanie fragmentu "potopu" mówiącego o księżcu Radziwiłło.	6. Budzenie zamiłowań do czytelniczości książek	6. Pilne słuchanie tekstu.	6. Wywołało skupienie i uwagę a także zainteresowanie książką.
7. Dalejszy ciąg opowiadania, a w jego trakcie stawianie uczniom pytań związanych z tematem lekcji.	7. Aktywizacja uczniów, odwoływanie się do zdobytych przez uczniów wiadomości.	7. Odpowiedzi uczniów na stawiane pytania.	7. Aktywizacja i przyswajanie nowego materiału.
8. Podanie tematu lekcji następczej.	8. Budzenie zainteresowań.	8. -	8. -
9. Wspólne redagowanie dyspozycji z przerobionego materiału.	9. Uogólnianie nowego materiału.	9. Uczniowie formułują poszczególne punkty i zapisują je w zeszytach.	9. Syntezą przerobionego materiału, znalezienie punktu uciążliwego postarzenie przerobionego materiału.
10. Zadanie pracy domowej.	10. Przystrojenie nowych wiadomości.	10. Uczniowie znaczą w książkach zadany materiał.	10. Zapobiega niepotrzebnemu obciążeniu pamięci.
11. Stawianie pytań związanych z przerobionym materiałem	11. Utrwalanie wiadomości zdobytych w czasie lekcji.	11. Odpowiedzi na pytania stawiane przez nauczyciela.	11. Przyswajanie nowego materiału.

BIBLIOGRAFIA

- B a n d u r a L.: Uświadomienie uczniom celów lekcji. Kwartalnik Pedagogiczny, 1969, nr 2.
- K o z ł o w s k i J.: Lekcja. Zapis - analiza - ocena. Materiały metodyczne z zakresu kształcenia i doskonalenia nauczycieli. Katowice 1961, ZO ZNP.
- K o z ł o w s k i J.: Praktyka uczniów liceum pedagogicznego. Warszawa 1965, PZWS.
- K u p i s i e w i c z Cz.: Niepowodzenia dydaktyczne, przyczyny oraz niektóre środki zaradcze. PWN, Warszawa 1965.
- M a c i a s z e k M.: Kształtowanie umiejętności dydaktycznych nauczyciela. PZWS, Warszawa 1963.
- O k o Ń W.: Proces Nauczania. PZWS, Warszawa 1966.
- P o p i o ł e k M., W a l c z y n a J.: Materiały do ćwiczeń z przedmiotów pedagogicznych. PZWS, Warszawa 1966.
- Program Ramowy Wyższych Szkół Pedagogicznych. Pedagogika. Warszawa 1968. Departament Studiów Uniwersyteckich, Ekonomicznych i Pedagogicznych.
- R a c i n o w s k i S.: Problemy oceny szkolnej. PZWS, Warszawa 1966.
- Ż y t o m i r s k a M., R a d w a n Z.: Praca dydaktyczna w Studium Nauczycielskim. PZWS, Warszawa 1965.